

До спеціалізованої вченої ради
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Фонтанська дорога, 33

ВІДГУК

опонента, кандидата юридичних наук, доцента Сокальської Олени
Володимирівни на дисертацію Щамбури Дениса Володимировича
«Неофіційне право», представлену на здобуття наукового ступеня доктора
філософії за спеціальністю 081 – Право

Актуальність обраної теми дослідження. Питання про те, хто є творцем права та кому належить функція правозастосування, є одним із наріжних у юриспруденції. Фактично впродовж більшої частини історії людства право та публічна влада (держава) не були настільки щільно поєднані, як це властиво було Вестфальській моделі держави. Відтоді держава намагалася повністю опанувати правову сферу буття суспільства і монополізувати застосування права, принаймні в публічній його частині. В умовах пануючого позитивістського праворозуміння соціальне регулювання, не породжене державною владою, видавалося таким, що відноситься до позаправових соціальних регуляторів (моралі, релігії тощо). І лише поява та розвиток юридичної антропології зумовила визнання статусу права за нормами, якими керуються соціальні спільноти, що ведуть традиційний спосіб життя.

Але об'єктивне існування норм, за якими люди впорядковують численні суспільні відносини, не пов'язані з державою чи будь-якою іншою публічною владою, було доведене Є. Ерліхом і для державно-організованих спільнот. «Глобальна Буковина» нині є правовою реальністю. Більше того, трансформація держави в постіндустріальну інформаційну епоху йде в напрямку делегування державою певних своїх функцій недержавним агентам, зокрема, інституціям громадянського суспільства, не кажучи вже

про те, що потужні ТНК самостійно привласнюють функції держави, в тому числі – й у сфері правового регулювання. Все це однозначно свідчить про те, що правова сфера більше не є монополією державної діяльності, а відтак слід погодитись з існуванням поряд з офіційним – неофіційного права. Між тим у вітчизняній юриспруденції практично немає досліджень з цієї проблематики, а в практико-прикладному розумінні права та юридичної діяльності досі панує позитивізм, яскравим свідченням чого є хоча би пропоноване законопроектом «Про правотворчу діяльність» визначення: «Правотворча діяльність – це діяльність з планування, розробки проекту нормативно-правового акта (його концепції) та прийняття (видання) нормативно-правового акта, метою якої є правове врегулювання та/або охорона суспільних відносин», в якому правотворчість зводиться виключно до видання нормативно-правових актів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Актуальність дослідження Д. В. Щамбури підтверджується й тим фактом, що воно включено до науково-дослідної теми кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету «Правова реальність у сучасному світі: теорія і практика формування та функціонування» (2016–2021 рр.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, слід оцінити як достатню. Результати дисертаційного дослідження Д. В. Щамбури, зроблені ним висновки та узагальнення ґрунтуються на опрацюванні та критичному осмисленні правових джерел та наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених (К. і Ф. фон Бенда-Бекманн, П. Берман, Ж. Вандерлінден, Г. Вудман, Д. Гріффітс, С. Е. Меррі, Б. Таманага, В. М. Баранов, С. В. Бірюков, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, Л. І. Заморська, О. Ю. Калініна, О. В. Крижановська, А. Ф. Крижановський, Г. М. Ланова, О. О. Мережко, Ю. М. Оборотов, Т. С. Подорожна, О. О. Уварова, І. Б. Усенко,

Ю. О. Тихомиров, О. М. Трикоз та ін.), представлених у списку використаних джерел (усього 352 найменування).

Методологічна основа дослідження Д. В. Щамбури збудована на соціологічному та інтегративному праворозумінні, прихильником яких є автор (де соціологічне виступає вочевидь основою). Виходячи з цієї моделі сприйняття права дослідником застосовувались різноманітні методологічні інструменти. Зокрема, наголошується на використанні діалектичного, міждисциплінарного, синергетичного, антропологічного, аксіологічного та герменевтичного підходів. Також, в процесі дослідження, автор користався формально-логічним, історико-правовим та системно-функціональним методами.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів. Положення та висновки дисертаційного дослідження Д. В. Щамбури є достовірними й відмічені наступними рисами наукової новизни:

Автором створено концепт неофіційного права й надано його визначення. На його думку неофіційним правом є правила поведінки, що мають загально-соціальне походження, можуть існувати без формального закріплення у вигляді самоорганізованої й самовідтворюваної системи, виступають засобом досягнення соціального компромісу, не є легальними, але завжди є легітимними, виконуються добровільно і забезпечуються внутрішніми переконаннями людини, суспільною думкою тощо, сприяють формуванню неофіційного правового порядку на основі ціннісно-нормативної системи зразків і моделей поведінки, поширених у суспільстві.

У дисертації наведено такі ознаки неофіційного права: воно створюється самими людьми для забезпечення їх нормальної життєдіяльності; зміст неофіційного права визначається потребами й інтересами, а також способом існування та розвитком людського суспільства; неофіційне право характеризується нормативністю, що виражається через сукупність регулятивних засобів різного рівня; неофіційне право є специфічною (різномною) системою, що здатна до самоорганізації,

саморозвитку та самовідтворення; неофіційне право пов'язане з політичним життям, оскільки людина є водночас і носієм неофіційного права, і суб'єктом політичної діяльності; неофіційне право завжди є легітимним, що підтверджується існуванням соціально значущого постійно відтворюваного зразка поведінки; засобами забезпечення неофіційного права виступає не примус, а усвідомлення, переконання, що здійснення певних дій є обов'язковим; для неофіційного права модель поведінки є вторинною; неофіційне право виступає основою для формування неофіційного правового порядку.

На думку автора, офіційне право та неофіційне право виступають видовими поняттями, котрі взаємно доповнюють одне одного та разом утворюють родові поняття «право».

Визначено функції неофіційного права, а саме: функція соціально-правового регулювання; функція соціального контролю; ціннісно-орієнтаційна функція.

Основною формою буття неофіційного права визначено правосвідомість, крім того, запропоновано вважати формою відображення неофіційного права міжнародний звичай, звичаї ділового обороту, правила комунікації у соціальних мережах.

Дисертант по-новому розглянув поняття: офіційного права; тіньового права; типології праворозуміння.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що сформовані у процесі роботи висновки та положення можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері для подальшого розвитку наукових знань про неофіційне право як категорію загальнотеоретичної юриспруденції та формування теорії неофіційного права. У правотворчій діяльності для удосконалення практики її здійснення з метою підвищення загальносоціальної значущості права результати дослідження можуть бути враховані при формулюванні змісту конкретних правових норм відповідно до практики врегулювання певних відносин, що склалася в суспільстві.

Враховання результатів дослідження у правоінтерпретаційній діяльності сприятиме більш глибокому розумінню змісту норм офіційного права у контексті його співвідношення з неофіційним правом. У правозастосовній діяльності результати дослідження можуть бути використані при вирішенні конкретних ситуацій із урахуванням норм неофіційного права.

Теоретичні положення дисертаційної роботи можуть бути імплементовані в освітній процес у рамках викладання навчальних дисциплін «Теорія права», «Проблеми теорії держави та права», «Філософія права», а також при розробці відповідного навчально-методичного забезпечення.

Характеристика структури та змісту дисертації. Структура дисертації Д. В. Щамбури зумовлена метою та завданнями дослідження.

Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, що охоплюють 12 підрозділів, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі «Концептуальні, теоретичні та методологічні засади дослідження неофіційного права» автор характеризує концепт юридичного плюралізму, покладений в основу дослідження, зокрема, зародження цього концепту, яке віднесено до появи перших робіт із соціології права (Є. Ерліх), психологічної теорії права (Л. Петражицький та його учні), соціальної антропології (Б. Малиновський, А. Редкліфф-Браун). Далі автором охарактеризовано сучасний стан наукового дослідження неофіційного права в зарубіжній та вітчизняній юриспруденції. Зроблено висновок, що «вітчизняна юриспруденція на основі зарубіжного досвіду торує шлях до визнання неофіційного права невід'ємним елементом правового життя суспільства через визначення тих сфер суспільних відносин, де поєднуються офіційне та неофіційне правове регулювання, та наукового аналізу тих моделей, які вже існують та функціонують реально» (с. 43). У третьому підрозділі першого розділу дисертант дає характеристику застосовуваним ним методологічним підходам та методам.

У другому розділі роботи «Неофіційне право як дослідницька категорія основних типів праворозуміння» автор характеризує основні типи

праворозуміння, розглядаючи їх як наукові категорії. Слід відмітити, що основні типи праворозуміння охарактеризовано і як в історичному плані, так з позицій сучасності.

У третьому розділі «Креативний підхід до неофіційного права у сучасній загальнотеоретичній юриспруденції» автор охарактеризував поняття, ознаки, функції та форми буття неофіційного права. Проаналізовано низку дефініцій поняття «право» й установлено, що вони стосуються саме офіційного права, оскільки передбачають його походження від держави. Шляхом порівняння офіційного та неофіційного права визначено найважливіші ознаки останнього. Доводиться, що основною формою буття неофіційного права є правова свідомість. У свідомості людини неофіційне право відображається у правових звичках та стереотипах поведінки, у колективній (груповій) правосвідомості превалюють такі форми його відображення, як правова пам'ять, правовий досвід, правові звичаї і традиції. Досліджено роль неофіційного права в окремих сферах правового регулювання: *lex mercatoria*, міжнародний звичай, норми, за допомогою яких регулюються комунікаційні процеси в інтернет-середовищі та з позицій аксіологічного підходу розмежовано неофіційне право та тіньове право.

Повнота викладу результатів у наукових публікаціях. Основні результати дослідження Д. В. Щамбури опубліковано у 6 статтях (5 – у фахових періодичних виданнях категорії «Б», 1 – у зарубіжному періодичному виданні), та 2 тезах виступів на наукових конференціях. Представлені публікації повно представляють основні положення та висновки дисертаційного дослідження.

Відсутність порушень академічної доброчесності. В дисертації та публікаціях Д. В. Щамбури не виявлено порушень академічної доброчесності.

Зауваження щодо змісту дисертації.

1. Дисертант стверджує, що дослідження неофіційного права має здійснюватися відповідно до соціологічного праворозуміння у діалектичному

взаємозв'язку з іншими соціальними регуляторами (с. 128). І водночас заявляє, що «інтегративне розуміння права та використання методологічного інструментарію інтегративної юриспруденції уможлиблює наукове пізнання неофіційного права» (с. 128). Чим можна пояснити таку методологічну розбіжність?

2. Автор присвячує значну частину роботи (підрозділ 2.2.) характеристиці природно-правового розуміння і робить висновок, що «сформульовані у рамках природно-правового праворозуміння твердження про те, що право, по-перше, є вираженням і втіленням природної справедливості, первинної стосовно будь-яких приписів державної влади, і, по-друге, що право повинно відповідати моральним настановам і розумним основам соціального життя, щоб мотивувати правомірну поведінку усіх членів суспільства, як уявляється, заклали фундамент уявлень про неофіційне право» (с. 91). Не заперечуючи цього висновку, хотілося би почути пояснення з приводу моменту зародження уявлень про неофіційне право: все-таки це відбулося у природно-правових ученнях часів Античності, чи в рамках соціологічних шкіл права початку ХХ століття?

3. У цьому ж контексті, як видається, потребує уточнення чи додаткового пояснення, теза автора, що категорії «неофіційне право» та «офіційне право» увів до наукового вжитку П. Сорокін (с. 132), з огляду на те, що робота П. Сорокіна *Элементарный учебник общей теории права в связи с учением о государстве* (1919 р.), яку цитує автор на підтвердження зазначеної думки, побачила світ на десять років пізніше ніж *Теория права и государства в связи с теорией нравственности* Л. Петражицького, що містила окремий параграф з відповідною назвою «Деление права на официальное и неофициальное» (і в інших розділах роботи Л. Петражицький окреслював окремі аспекти цих категорій, порівнюючи їх). Власне, і сам П. Сорокін у статті *The Organized Group (Institution) and Law-Norms* (1947 р.) визнавав першість учителя, зазначаючи, що Л. Петражицький значно

розширив наші знання обох видів права (офіційного й неофіційного) та їх формальних і причинних взаємозв'язків.

4. Автор доводить, що основною формою буття неофіційного права є правосвідомість (с. 8, 183). Як відомо, за носіями правосвідомість поділяють на масову, групову, та індивідуальну, а за глибиною відображення правових явищ та процесів розрізняють наукову, професійну та буденну правосвідомість. На якому з цих рівнів перебуває неофіційне право?

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертація Щамбури Дениса Володимировича на тему: «Неофіційне право» є завершеною самостійною науковою роботою, положення, висновки та рекомендації якої є внеском у розвиток теорії права, що полягає у розв'язанні наукового завдання щодо характеристики неофіційного права як однієї з форм буття сучасного права.

2. Дисертаційне дослідження на тему: «Неофіційне право» відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 261 (зі змінами та доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), п. 10 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167 (зі змінами), а її автор – Щамбура Денис Володимирович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Опонент:

**Директор Науково-дослідного
інституту кримінально-виконавчої
служби та пробації
кандидат юридичних наук, доцент**

О. В. Сокальська